

ارائه چارچوبی برای تبیین مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی با استفاده از روش فراترکیب و دلفی

تاریخ دریافت: ۹۶/۸/۱۱

تاریخ پذیرش: ۹۶/۱۱/۲۵

محمد نظری پور* مهدی الله‌دادی**

چکیده

اقتصاد مقاومتی اقتصادی است که در شرایط فشار، تحریم، دشمنی‌ها و خصومت‌های شدید می‌تواند موجبات رشد و شکوفایی اقتصادی کشور را فراهم نماید. هدف این پژوهش ارائه چارچوبی برای تبیین مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی است. پژوهش حاضر در زمره پژوهش‌های کیفی محسوب شده و روش‌شناسی آن فراترکیب است. برای گردآوری داده‌ها از روش کتابخانه‌ای استفاده شده است. جامعه آماری پژوهش حاضر شامل تمامی مقاله‌های مرتبط با موضوع پژوهش می‌شود. در راستای انجام پژوهش پس از طراحی سؤالات پژوهش، جست‌وجویی نظام‌مند بر اساس کلیدواژه‌های مرتبط - اقتصاد مقاومتی، جهاد اقتصادی، تولید، توزیع و مصرف - از پایگاه‌های داده‌ای معتبر داخلی و خارجی بین سال‌های ۱۳۸۹ تا ۱۳۹۶ صورت گرفته است. با بررسی ۴۹ مقاله از ۶۲۸ مقاله اولیه، ۳ بُعد و ۲۹ مفهوم و ۱۵۸ کد به عنوان مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی شناسایی شدند. سپس با استفاده از روش دلفی دو مرحله‌ای مؤلفه‌های مدل اعتبارسنجی شدند. در نهایت به واسطه شناسایی مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی، این مقاله می‌تواند راهکارهای مناسبی جهت عملیاتی‌شدن اقتصاد مقاومتی ارائه نماید.

واژگان کلیدی: اقتصاد مقاومتی، جهاد اقتصادی، تولید، توزیع، مصرف.

طبقه‌بندی JEL: Z12, Z1, Z19

* استادیار دانشگاه کردستان؛ (mnazaripour@yahoo.com)

** دانشجوی دکتری مدیریت مالی دانشگاه آزاد اسلامی واحد سنندج؛

(mahdi1360344@gmail.com)

مقدمه

طی سال‌های پس از جنگ تحمیلی، کشور در حوزه‌هایی همچون بهداشت و سلامت، دفاع، خدمات شهری، مشارکت‌های سیاسی و آموزش عالی پیشرفت‌های مناسبی داشته، اما سرعت پیشرفت در بخش اقتصادی همانند سایر بخش‌ها نبوده، بنابراین توجه به بخش اقتصاد از اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار است (آتشبار و اکبری‌نسب، ۱۳۹۵). پایه و اساس اقتصاد هر جامعه‌ای بر مجموعه‌ای از اصول، مفاهیم و اندیشه‌هایی استوار است که از آن با عنوان مکتب اقتصادی یاد شده و می‌تواند در شکل‌دهی حیات اقتصادی جوامع نقش غیرقابل‌انکاری ایفا نماید. از آنجاکه هر جامعه‌ای می‌تواند مکتب اقتصادی منحصر به فرد خود را داشته باشد، لذا می‌توان از اقتصاد مقاومتی (Resistive Economy) به عنوان یک مکتب اقتصادی یاد نمود (اسدی، ۱۳۹۳، ص ۳۲). واژه اقتصاد مقاومتی برای نخستین بار توسط مقام معظم رهبری در دیدار با کارآفرینان در سال ۱۳۸۹ مطرح گردید. از دید ایشان اقتصاد مقاومتی، اقتصادی است که می‌تواند در شرایط فشار، تحریم، دشمنی‌ها و خصومت‌های شدید نقش تعیین‌کننده‌ای در رشد و شکوفایی اقتصادی کشور داشته باشد (دیانتی دیلمی، ۱۳۹۴، ص ۶۲).

اقتصاد مقاومتی از طریق هماهنگ شدن با سیاست‌های کلان کشور می‌تواند سپر مناسبی در مقابل فشارها و ضربه‌ها (تحریم‌ها)ی اقتصادی دشمن و همچنین تلاش‌های ایادی داخلی آنان که در صدد فراهم‌سازی الزامات تحقق اهداف دشمن هستند، ایجاد نماید. ایادی داخلی از طریق مهیا نمودن زمینه‌های تدوین سیاست‌های هم‌راستا با اهداف دشمن، هموارسازی واردات کالاهای مورد نیاز جامعه و تسهیل توزیع آنها صدمات جبران‌ناپذیری بر تولید و اقتصاد کشور وارد می‌کنند (دهقان‌پور و همکاران، ۱۳۹۴، ص ۵۷). اقتصاد مقاومتی از

طریق تشخیص حوزه‌های اعمال فشار سایر کشورها تلاش دارد ضمن کنترل و کم‌اثر نمودن این‌گونه فشارها آنها را به فرصت تبدیل نماید. اقتصاد مقاومتی به معنای کاهش وابستگی و تأکید بر مزیت‌های نسبی داخلی و تلاش برای خوداتکایی است (کهن‌هوش‌نژاد و عبدی، ۱۳۹۵، ص ۱۴۸)؛ بنابراین هدف اقتصاد مقاومتی مقاوم‌سازی، ترمیم و بحران‌زدایی ساختارها و نهادهای اقتصادی ناکارآمد است. تحقق چنین هدفی مستلزم مشارکت همگانی و مدیریت‌های خردمندانه است (فرزندی اردکانی و همکاران، ۱۳۹۴، ص ۶۴).

به اعتقاد پیغامی (۱۳۹۱) مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی عبارت‌اند از: تولید (سرمایه‌گذاری)، توزیع (عدالت) و مصرف (فرهنگ‌سازی). این پژوهش در صدد است با استفاده از روش فراترکیب و دلفی به تبیین مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی اقدام نماید. روش فراترکیب این امکان را فراهم می‌کند که مهم‌ترین مطالعات انجام‌گرفته این زمینه بررسی شده، یافته‌ها ترکیب شده و طبقه‌بندی مناسبی برای مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی ارائه گردد.

ادبیات پژوهش

در ادبیات اقتصادی جهان، اقتصاد مقاومتی مفهوم جدیدی تلقی شده و به لحاظ پیشینه نیز از غنای کافی برخوردار نیست؛ با این حال برخی از نظریه‌های اقتصادی دارای مشابهت‌هایی با این اصطلاح هستند؛ برای مثال می‌توان به نظریه «فتریت اقتصادی» (Economic Resilience) بریگالیو (Briguglio) اشاره نمود. از دید بریگالیو نظریه فتریت اقتصادی دارای دو مفهوم زیر است (Briguglio, 2012):

الف) توانایی اقتصاد برای بهبود هرچه سریع‌تر از شوک‌های اقتصادی مخرب خارجی. یک اقتصاد زمانی می‌تواند اثرات منفی شوک‌های اقتصادی را

به حداقل ممکن برساند که بتواند از انسجام و استحکام درونی لازم برخوردار باشد؛ برای مثال اگر کشوری دارای سرمایه انسانی و اجتماعی کافی باشد در صورت وقوع رکود از طریق تحریک عوامل کار و سرمایه می‌تواند علاوه بر مهار رکود آن را به رونق تبدیل نماید.

ب) توانایی اقتصاد برای مقاومت در برابر آثار شوک‌های بیرونی. این توانایی با انعطاف‌پذیری اقتصادی ارتباط مستقیم دارد؛ بدین معنی که پس از هر شوک منفی، اقتصاد می‌تواند از طریق به‌کارگیری ابزارهای سیاستی مناسب خسارت‌های ناشی از شوک‌های بیرونی را به حداقل ممکن برساند.

اقتصاد مقاومتی اقتصادی است که دارای مبانی فکری و علمی قوی بوده و تلاش دارد از طریق کاهش وابستگی‌ها و تأکید بر مزیت‌های داخلی راه رسیدن به خودکفایی را هموار سازد (ابراهیمی و آزادی، ۱۳۹۵). برخی از ویژگی‌های مهم اقتصاد مقاومتی عبارت‌اند از: اتکا بر امکانات داخلی (درون‌زایی)، تعامل با سایر اقتصادها (برون‌گرایی)، مردم‌نهادبودن، دانش‌بنیان‌بودن، تولید و توزیع عادلانه ثروت و باروری. اقتصاد مقاومتی شامل الگوهای همچون اقتصاد موازی، اقتصاد ترمیمی، اقتصاد دفاعی، اقتصاد الگو و اقتصاد کارآفرینی است (فشاری و پورغفار، ۱۳۹۳، ص ۳۴).

اقتصاد موازی: انقلاب اسلامی به لحاظ ماهیت و کارکرد خود از همان اوایل تشکیل خود اقدام به تأسیس نهادهای انقلابی همچون کمیته امداد امام خمینی علیه‌السلام، جهاد سازندگی، سپاه پاسداران انقلاب اسلامی و بنیاد مسکن نموده و لذا امروزه برای تحقق اهداف اقتصادی خود نیازمند اقدامات انقلابی در قالب نهادهای انقلابی است. دلیل اصلی تشکیل چنین نهادهایی عدم تحقق اهداف انقلاب توسط نهادهای موجود است.

اقتصاد ترمیمی: این الگو در صدد مقاوم‌سازی، آسیب‌زدایی و ترمیم

ساختارها و نهادهای اقتصادی موجود است. ترمیم و مقاوم‌سازی ساختارهای اجرایی و اداری کشور بر حسب نیازهای مختلف و مقتضیات زمان و مکان امری بایسته است؛ برای مثال کشورهای توسعه‌یافته در برخی از مقاطع زمانی اقدام به مقاوم‌سازی ساختارهای اقتصادی خود نموده‌اند؛ برای نمونه کشورهای غربی پس از دو شوک بزرگ نفتی (۱۹۷۹ و ۱۹۸۳) طرح‌هایی را جهت جایگزینی سوخت‌های نو و پاک با سوخت‌های فسیلی مانند نفت به اجرا درآوردند؛ به طوری که هم‌اکنون اقتصاد آنها حساسیت کمی نسبت به نوسانات قیمتی این‌گونه سوخت‌ها دارند (Innes, 1995).

اقتصاد دفاعی: در این الگو تلاش می‌شود هجمه دشمن به نحو مناسبی شناسایی و پیش‌بینی شود. این امر مستلزم شناخت مقولهٔ آفند و پدافند است. تشخیص ابزارها و شیوه‌های مورد استفاده دشمن نقش بسزایی در تعیین استراتژی‌های تدافعی علیه هجمه‌های دشمن داشته و بدیهی است تا آفند دشمن به خوبی شناسایی نشود، نمی‌توان مقاومت متناسب با آن را طراحی و به اجرا درآورد.

اقتصاد الگو: این الگو تلاش دارد از به‌کارگیری رویکرد کوتاه‌مدت سلبی و اقدام پدافندی نسبت به اقتصاد بپرهیزد؛ بنابراین برخلاف سه الگوی قبلی که اقتصاد مقاومتی را پدافندی و یا کوتاه‌مدت تلقی می‌نمودند، در این رویکرد اقتصاد کشور به صورت کلان و بلندمدت مدنظر قرار می‌گیرد. هدف غایی این الگو تحقق اقتصاد اسلامی ایدئال بوده و تلاش دارد رتبه اقتصادی ایران را به جایگاه نخست خاورمیانه ارتقا دهد. در ضمن اهتمام این الگو از اقتصاد مقاومتی تشکیل تمدن بزرگ اسلامی از طریق ارائه یک الگوی اقتصادی مناسب است.

اقتصاد کارآفرینی: تمرکز اصلی آخرین الگو از اقتصاد مقاومتی بر کارآفرینی

و فرایند تحقیق و توسعه قرار دارد. این الگو نقطه عطف تمام الگوهای قبلی بوده و بر نوآوری، تحقیق و توسعه و همچنین کارآفرینی داخلی متمرکز است. جهت فراهم‌سازی زمینه تحقیق و توسعه، این الگو مستلزم برنامه‌ریزی جامع و مدون، اصلاح نظام بودجه‌بندی، فراهم‌سازی بسترها و الزامات تحقیق و توسعه و مشارکت‌دادن همه متخصصان و نخبگان جامعه در این فرایند است.

الزامات تحقق اقتصاد مقاومتی

تحقق اهداف اقتصاد مقاومتی از جمله الزامات جامعه امروزی ایران بوده و برای این منظور اولاً استقلال اقتصادی می‌بایست سنگ‌بنای تدوین سیاست‌های کلان نظام مخصوصاً در حوزه اقتصادی قرار گیرد و ثانیاً جهاد اقتصادی به اولویت اصلی مردم و مسئولان تبدیل شود (احمدیار و باقری، ۱۳۹۵، ص ۱۴۴۳).

از طریق واگذاری امورات تصدی‌گری دولت به مردم (اصل ۴۴ قانون اساسی) می‌توان شاهد بهبود عملکرد مدیریتی و بهره‌وری بخش دولتی و گذر از اقتصاد دولتی ناکارآمد به اقتصاد خصوصی پویا بود. تقویت اقتصاد بخش خصوصی (مردمی‌کردن اقتصاد) می‌تواند به مقدار قابل توجهی مشکلات ناشی از تحریم‌ها را کاهش و سبب مقاوم‌سازی اقتصاد در مقابل تکانه‌های خارجی شود (سیف، ۱۳۹۱، ص ۱۵). افزایش تولید به همراه بهبود بهره‌وری می‌تواند از طریق رونق‌بخشی به اقتصاد، سطح رفاه عمومی را ارتقا دهد. اقتصاد مقاومتی بر سیاست‌گذاری‌های استراتژیک و کلان‌نگر تمرکز داشته و تلاش دارد بخشی‌نگری و جزیره‌ای عمل نمودن را به حداقل ممکن برساند (هزاوئی و حیدری، ۱۳۹۳، ص ۲۳). شروع اقتصاد مقاومتی با اصلاح الگوی مصرف بوده، زیرا مصرف، تولید را جهت داده و تولید نیز جهت سرمایه‌گذاری در جامعه را مشخص می‌نماید (رحمانی و همکاران، ۱۳۹۵).

یکی از ارکان مهم اقتصاد مقاومتی تولیدکنندگان می‌باشند. به اعتقاد رشوند (۱۳۹۵) هر تولیدکننده باید دارای شرایط زیر باشد: الف) مهارت در کار، ب) امانت‌داری و ج) مشتری‌مداری. در صورت تحقق شرایط فوق تمایل خریداران و مشتریان داخلی نسبت به خرید کالاهای خارجی کاهش و در مقابل علاقه‌مندی آنها نسبت به استفاده از تولیدات داخلی افزایش می‌یابد. در صورت رونق گرفتن تولیدات داخلی، اشتغال افزایش، آسیب‌های اجتماعی کاهش و نظام خانواده مستحکم‌تر خواهد شد. این حالت بیانگر تحقق شعار اقتصاد مقاومتی از طریق مصرف هدفمند تولیدات داخلی است. از الزامات مصرف هدفمند مصرف بر پایه نیاز، دوری از اسراف، پرهیز از اشرافی‌گری، قناعت و مصرف بهینه است. تحقق اقتصاد مقاومتی نیازمند الزامات زیر است (خلیلی، ۱۳۹۱، ص ۲۹):

روحیه جهادی: روحیه جهادی محرکی به مراتب قوی‌تر از انگیزه‌های شخصی یا سازمانی بوده و هنگامی که بر فضایی حاکم شود آن را دگرگون نموده، به طوری که دیگر افراد خود را مقید به بخشنامه‌ها و تکالیف اداری ندانسته و تلاش خواهند نمود با تلاش مضاعف اهداف ازپیش تعیین شده را محقق سازند.

استحکام معنویت در جامعه: استقرار فضای معنوی و اخلاقی در جامعه - مخصوصاً میان جوانان - می‌تواند مانع اتلاف استعدادهای آحاد جامعه شود. دین‌مداری علاوه بر سعادت اخروی می‌تواند رشد و سعادت دنیوی را نیز به دنبال داشته باشد.

پرهیز از مسائل حاشیه‌ای: طرح و اصرار بر مسائل حاشیه‌ای و کم‌اهمیت می‌تواند جامعه را از مسیر اصلی و روبه‌رشد خود باز داشته، انگیزه‌ها را سست و تحقق اهداف ازپیش تعیین شده را به تأخیر اندازد.

اتحاد و انسجام ملی: اتحاد و انسجام ملی سنگ‌بنای موفقیت و پیشرفت هر

بخش از کشور بوده به طوری که حوزه اقتصاد نیز از این قاعده مستثنا نیست. پرهیز از حرکات و بیانات تفرقه‌افکنانه چه از سوی مردم و چه از سوی مسئولان از ضروریات حرکت جامعه در مسیر اقتصاد مقاومتی حقیقی است. پرهیز از نگاه شعاری به اقتصاد مقاومتی: باور و اعتقاد به توانمندی‌های اقتصاد مقاومتی شرط اصلی تحقق آن بوده و می‌بایست آحاد جامعه و مسئولان مبانی فکری آن را باور و عامل به آن باشند.

پیشینه تجربی پژوهش

سیف (۱۳۹۱) در پژوهش خود به تعابیر متنوع و متفاوت ارائه شده درباره اقتصاد مقاومتی پرداخته و سپس نظریه فنریت اقتصادی را به لحاظ تئوریک بررسی کرده است. ایشان در ادامه ریسک اقتصاد ملی و سناریوهای رفتاری کشورهای مختلف در این خصوص را تجزیه و تحلیل کرده است و در نهایت بر اساس بیانات مقام معظم رهبری الگویی برای اقتصاد مقاومتی پیشنهاد داده است.

میرمعزی (۱۳۹۱) در پژوهش خود به ارائه تفسیری روشن از اقتصاد مقاومتی اقدام نموده و سپس تلاش کرده اثبات نماید که اقتصاد مقاومتی شکل خاصی از نظام اقتصادی اسلام بوده که در مواقع هجوم همه جانبه اقتصادی دشمن به کیان اسلامی، پدید می‌آید. در نهایت وی بر این باور است با تغییر در اولویت‌ها و اصول راهبردی و همچنین ترویج روحیه جهادی می‌توان تهدیدات را به فرصت تبدیل نمود.

خلیلی (۱۳۹۱) در پژوهشی ابعاد و مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی را مطالعه و بررسی کرده است. طبق نتایج این پژوهش عواملی همچون فرهنگ‌سازی، آموزش خانواده‌ها، مبارزه با فساد مالی، افزایش صادرات غیرنفتی، اصلاح الگوی مصرف، برقراری عدالت اقتصادی و اشتغال‌زایی در تحقق اقتصاد

مقاومتی مؤثرند.

به باور حسین‌زاده بحرینی (۱۳۹۲) اقتصاد مقاومتی یک اصطلاح نوآورانه و ابتکاری بوده و همانند یک موجود زنده مراحل رشد خود را طی می‌کند. از جمله الزامات اقتصاد مقاومتی گفتمان‌سازی بوده، زیرا از رهگذر مباحث علمی و نقادانه است که این الگو می‌تواند به‌نحو شایسته‌ای تبیین و تشریح شود. در نهایت، بحرینی معتقد است تقلیل جایگاه اقتصاد مقاومتی به مقاومت اقتصادی صحیح نیست.

هزاوئی و زیرکی حیدری (۱۳۹۳) در پژوهش خود اشاره دارند که پس از انقلاب اسلامی تلاش‌های زیادی برای بهبود وضعیت اقتصادی صورت گرفته که عمدتاً با موفقیت همراه نبوده‌اند. به همین دلیل پیشنهاد ایده اقتصاد مقاومتی از سوی مقام معظم رهبری می‌تواند نوعی مدیریت جهادی در خصوص کاهش فشارهای اقتصادی و بهبود معیشت مردم به حساب آید. در نهایت در این پژوهش از اقتصاد مقاومتی به عنوان یک راهکار مهم برای ایجاد تحول اساسی در اقتصاد سیاسی ایران یاد شده است.

حسینی و همکاران (۱۳۹۳) در پژوهشی با استفاده از الگویی کارکردی مفهوم اقتصاد مقاومتی، الزامات و اهداف آن را مطالعه و بررسی کرده‌اند. هدف اصلی این پژوهش تبیین جایگاه فرهنگ در اقتصاد مقاومتی است. طبق نتایج این پژوهش فرهنگ و اقتصاد مقاومتی لازم و ملزوم یکدیگر بوده و نقش مؤلفه‌های فرهنگی در تحقق اهداف اقتصاد مقاومتی غیرقابل‌انکار است.

فشاری و پورغفار (۱۳۹۳) در پژوهشی به تعریف و تبیین مفهوم اقتصاد مقاومتی، شاخص‌ها و مؤلفه‌های آن اقدام نمودند. به باور ایشان اقتصاد مقاومتی مفهومی عملی برای جهش کشور در بُعدهای اقتصادی، نظامی، فرهنگی و علمی است. سرانجام در این پژوهش راهکارهایی برای ترویج فرهنگ اقتصاد مقاومتی،

نحوه مقابله با تحریم‌ها و تقویت توان و ظرفیت تولید داخلی ارائه شده است. اسدی (۱۳۹۳) بر این باور است که از طریق ترکیب سه عنصر اقتصاد ملی (مکتب اقتصادی، نهادهای مرتبط با اقتصاد، علم اقتصاد) که در جامعه اسلامی تحت عنوان نظام اقتصاد اسلامی یاد می‌شود، می‌توان اهداف حکومت اسلامی را عینیت بخشید. به اعتقاد ایشان اقتصاد مقاومتی محصول اقتصاد اسلامی است که در شرایط بروز نامالایمات، حوادث، بحران‌ها و یا در راستای تحقق اهداف به صورت پویا و پایدار به تخصیص بهینه منابع می‌پردازد؛ بنابراین اقتصاد اسلامی لزوماً مقاومتی است.

فرزندی/اردکانی و همکاران (۱۳۹۴) در پژوهش خود با مدنظر قرار دادن سیاست‌های ابلاغی اقتصاد مقاومتی از سوی مقام معظم رهبری به واکاوی مفاهیم، ابعاد، ویژگی‌ها، چالش‌ها و راهبردهای اقتصاد مقاومتی اقدام نمودند. طبق نتایج این پژوهش راهبردهای مهم اقتصاد مقاومتی عبارت‌اند از: بودجه‌بندی مناسب، نظام مالیاتی کارآمد، هدفمندی یارانه‌ها، سیاست‌های پولی و مالی کارآمد، مدیریت واردات و توسعه صادرات، تثبیت نرخ ارز، اشتغال‌زایی، ثبات قیمت‌ها، اصلاح ساختار دولتی، مدیریت مصرف و ارجحیت تولیدات داخلی.

خوانساری و قلیچ (۱۳۹۴) در پژوهشی از طریق تبیین ویژگی‌های اقتصاد مقاومتی، به شناسایی و رتبه‌بندی عوامل مؤثر بر تحقق سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی - ابلاغی از سوی مقام معظم رهبری - در نظام بانکی با استفاده از روش تاپسیس فازی اقدام نمودند. نتایج پژوهش نشان داد شفافیت و سلامت نظام بانکی، پایین بودن فساد مالی، استقرار نظام اعتبارسنجی مشتریان، پایین بودن سطح مطالبات معوق نقش مؤثری در تحقق سیاست‌های اقتصاد مقاومتی در حوزه بانکداری دارند.

میلانی (۱۳۹۴) در پژوهشی شاخص‌های اقتصاد مقاومتی و رابطه آن با خودباوری ملی را مطالعه و بررسی کرده است. به باور وی تحقق و اجرای اقتصاد مقاومتی می‌تواند فرصت‌های بی‌بدیلی همچون عدم وابستگی اقتصادی، افزایش تولید ملی و خروج از وضعیت تک‌محصولی را به ارمغان آورد. همچنین وی معتقد است با تکیه بر خودباوری ملی و عزم جهادی می‌توان از طریق فراهم‌نمودن الزامات اقتصاد مقاومتی به تحول اقتصادی و ارائه یک اقتصاد الگو دست یافت.

پژوهنده (۱۳۹۴) در پژوهشی اقدام به شناسایی موانع تحقق اقتصاد مقاومتی و ارائه راهکارهای عملی برای آن نمود. طبق نتایج این پژوهش در حال حاضر تنها راه‌هایی از مخصصه تحریم، اقتصاد مقاومتی است؛ اما موانعی همچون مفاسد اقتصادی، اداری، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، علمی، هنری و معرفتی همچون اختاپوسی از هر طرف اقتصاد مقاومتی را تهدید می‌کنند. سرانجام ایشان راهکارهایی را برای چیرگی بر مشکلات بالا ارائه نموده است.

رائی و محسنی زنوزی (۱۳۹۵) در پژوهشی مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی در نظام درآمدی دولت و تأثیر آن بر رشد اقتصادی را با استفاده از داده‌های سری زمانی سالانه طی دوره ۱۳۹۱-۱۳۴۴ را مطالعه و بررسی کرده‌اند. نتایج این پژوهش نشان داد در کوتاه‌مدت و بلندمدت نسبت درآمدهای مالیاتی و درآمدهای نفتی تأثیر مثبت و معنی‌داری بر رشد اقتصادی کشور دارد؛ اما مخارج دولت تأثیر بلندمدت معنی‌داری بر رشد اقتصادی ندارد. طبق نتایج این پژوهش امکان برقراری یک مؤلفه اقتصاد مقاومتی (سهم درآمدهای مالیاتی از تولید ناخالص داخلی) در اقتصاد ایران وجود داشته، اما دو مؤلفه دیگر اقتصاد مقاومتی (مخارج دولت و سهم درآمدهای نفتی از تولید ناخالص داخلی) از چنین امکانی برخوردار نیست.

در پژوهشی حسن‌زاده (۱۳۹۵) به بررسی عوامل مؤثر بر توسعه صادرات فرش در دوران اقتصاد مقاومتی با نگاهی بر بازاریابی اسلامی پرداخته است. نتایج این پژوهش نشان داد چهار مولفه برنامه‌ریزی، سازماندهی، محیط تکنولوژیکی و آمیخته توزیع بر توسعه صادرات فرش در دوران اقتصاد مقاومتی با نگاهی به بازاریابی اسلامی تأثیر دارد. همچنین طبق نتیجه این پژوهش تفاوت معنی‌داری بین دیدگاه کارشناسان، صادرکنندگان و فروشندگان در خصوص عوامل مؤثر بر توسعه صادرات فرش در دوران اقتصاد مقاومتی وجود ندارد.

روش‌شناسی پژوهش

روش پژوهش این مطالعه کیفی و نوعی از فرامطالعه به نام فراترکیب است. استفاده از روش فراترکیب (Meta-Synthesis) برای شناسایی مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی بدین صورت است که روش فراترکیب برای یکپارچه‌سازی چندین مطالعه به منظور ایجاد یافته‌های جامع و تفسیری استفاده می‌شود (شهبازی سلطانی و صلواتیان، ۱۳۹۶، ص ۲۰۷). از آنجاکه بیشتر پژوهش‌های انجام‌شده در حوزه اقتصاد مقاومتی مطالعه‌های کیفی و بدون داده‌های کمی هستند، از روش فراترکیب به عنوان روشی مناسب برای به‌دست‌آوردن ترکیب جامعی از این موضوع بر پایه ترجمه مطالعه‌های کیفی محدود استفاده شده است. از طرفی روش متاترکیب، دربرگیرنده مواردی همچون مرور یکپارچه ادبیات کیفی موضوع، ادبیات موضوعی زیاد و تفسیرهای ناشی از مطالعه‌های مشابه نبوده، اما در مقابل شامل یکپارچه‌سازی تفسیر یافته‌های اصلی مطالعات منتخب بوده که با هدف ایجاد یافته‌های جامع و تفصیلی که گویای فهم عمیق پژوهشگر در این باب است، می‌شود (Zimmer, 2006, p.313).

به عبارت دیگر، فراترکیب نوعی مطالعه کیفی است که به مطالعه و بررسی

اطلاعات و یافته‌های استخراج‌شده از مطالعات کیفی دیگر با موضوعات مرتبط و مشابه می‌پردازد. در نتیجه، نمونه مورد نظر برای فراترکیب از مطالعات کیفی منتخب و بر اساس ارتباط آنها با سؤال پژوهش ساخته می‌شود (Ibid). هدف فراترکیب توسعه تئوری، خلاصه‌سازی و تعمیم در سطح بالا برای ایجاد دسترسی بیشتر به یافته‌های کیفی با هدف کاربرد عملی آنهاست (Sandelowski & Barroso, 2007).

از آنجاکه هدف پژوهش حاضر تعیین مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی و ارائه چارچوبی یکپارچه از این مؤلفه‌ها با استفاده از مطالعات کیفی گذشته است، برای تحقق این هدف از روش هفت مرحله‌ای فراترکیب سندلوسکی و باروسو (Sandelowski & Barroso) استفاده می‌شود (شکل یک).

شکل ۱: مراحل هفت‌گانه فراترکیب سندلوسکی و باروسو

گام اول: تنظیم پرسش‌های پژوهش

در جدول یک پرسش‌های پژوهش به همراه پارامترهای مربوطه ارائه می‌شود.
جدول ۱: پارامترها و پرسش‌های پژوهش

پرسش‌ها	پارامترها
مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی کدام‌اند؟	چه چیزی (What)
هر یک از مؤلفه‌ها چه اهمیت و وزنی در اقتصاد مقاومتی دارند؟	جامعه مورد مطالعه (Who)
چارچوب اقتصاد مقاومتی چگونه است؟	محدودیت زمانی (When)
	چگونگی انجام (How)

گام دوم: بررسی نظام‌مند متون

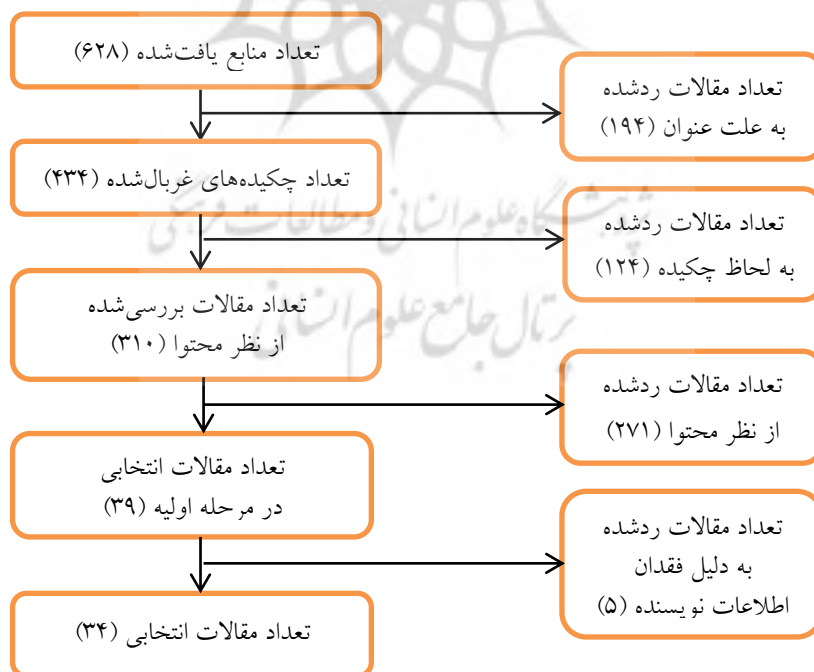
در این پژوهش پایگاه‌های داده، نشریه‌ها و موتورهای جست‌وجوی مختلف بین سال‌های ۱۳۸۹ تا ۱۳۹۶ مطالعه و بررسی شد. برای جست‌وجوی مقاله‌های پژوهش از واژه‌های کلیدی همچون اقتصاد مقاومتی، جهاد اقتصادی، مدیریت اقتصادی، اقتصاد کارآفرینی، راهبردهای اقتصادی، مردمی‌سازی اقتصاد، حمایت از کار و سرمایه ایرانی، بهره‌وری، اشتغال‌زایی، تولید، توزیع و مصرف استفاده شد. در نتیجه جست‌وجو و بررسی پایگاه‌های داده، نشریه‌ها و موتورهای جست‌وجوی مختلف و با استفاده از واژه‌های کلیدی مورد نظر، ۶۲۸ مقاله یافت شد. سرانجام با لحاظ نمودن معیارهای ورود حدود ۱۵۸ مطالعه جهت بررسی اولیه انتخاب شد.

گام سوم: جست‌وجو و انتخاب مقاله‌های مناسب

برای انتخاب مقاله‌های مناسب بر اساس الگوریتم مشاهده‌شده در شکل دو، پارامترهای مختلفی مانند عنوان، چکیده، محتوا، دسترسی، محتوا و کیفیت روش

پژوهش مورد ارزیابی واقع شده است.

در این گام کیفیت روش شناختی پژوهش با هدف حذف مقاله‌ها و منابعی که قابل استناد نیستند، ارزیابی می‌شود. برای تحقق این هدف از ابزاری تحت عنوان «برنامه مهارت‌های ارزیابی کلیدی» (CASP) (Critical Appraisal Skills Programme) - که برای ارزیابی کیفی مطالعات اولیه پژوهش طراحی شده - استفاده گردیده است. برنامه مهارت‌های ارزیابی حیاتی نقش بسزایی در تعیین دقت، اعتبار و اهمیت مطالعه‌های کیفی پژوهش دارد. بر اساس این ابزار امتیاز مقاله‌ها و منابع به ترتیب مقاله عالی (۴۱-۵۰)، مقاله خیلی خوب (۳۱-۴۰)، مقاله خوب (۲۱-۳۰)، مقاله متوسط (۱۱-۲۰) و مقاله ضعیف (۰-۱۰) می‌باشد. در پژوهش حاضر مقاله‌هایی که دارای امتیازهای عالی و خیلی خوب بودند، انتخاب شدند. سرانجام پس از پالایش نهایی از میان ۴۹ مطالعه، ۵ مورد آن حذف و ۴۲ پژوهش برای تجزیه و تحلیل اطلاعات انتخاب شد. شکل ۲: شیوه انتخاب مقاله‌های مناسب جهت تحلیل

گام چهارم: استخراج نتایج

در این مرحله برای صرفه‌جویی در فضا و افزایش سرعت و دقت بازبایی به هر مقاله کدی اختصاص داده شده است. به همین منظور برای مقاله‌های مروری از کد RA، مقاله‌های پژوهشی از کد SA و برای کتاب از کد B استفاده شده است. در جدول مربوط به این گام، امتیاز اختصاص یافته به هر مقاله بر اساس نوع و رتبه کیفی - بر اساس شاخص CASP - مشخص شده که این امر سبب تسهیل تحلیل‌های ثانویه می‌شود. در جدول سه، ستونی برای ردیف، کد، نام مؤلفان، سال انتشار، عنوان، نوع مقاله و همچنین ستونی برای اطلاعات استخراج‌شده، امتیاز دریافتی و رتبه کیفی هر مقاله در نظر گرفته شده است. شایان ذکر است با توجه به حجم زیاد جداول مربوطه، یافته‌ها به صورت خلاصه شده ارائه شده است. در ادامه، مفاهیم کلیدی به صورت جداگانه از آثار استخراج و در قالب جدولی جداگانه ارائه شده‌اند. از آنجا که پژوهش نظام‌مند و از نوع تحلیل محتوا بوده و با مفاهیم و مقوله‌ها سروکار دارد، داشتن نگاهی تفسیری و یکپارچه به مؤلفه‌ها و عناصر شناسایی شده ضروری است. سپس برای ایجاد سهولت و تسریع کار مؤلفه‌ها و عناصر شناسایی شده کدگذاری شدند تا زمینه تفسیرهای بعدی فراهم گردد. برای اطمینان از تحلیل‌های بعدی، فراوانی تکرار هر مقوله در میان آثار بررسی شده آزمون شد تا پشتوانه نظری هر مقوله توجیه‌پذیر باشد. در مجموع، ۱۰ مقوله در قالب ۳۳ مفهوم شناسایی شدند که از حیث تکرار و فراوانی دارای تنوع نیز بودند. برخی کدها دارای فراوانی بیشتری بودند که نشان از اهمیت بیشتر آنان نزد پژوهشگران مختلف داشت. جدول دو شامل کدهایی است که دارای بیشترین فراوانی از ۳۴ منبع مورد بررسی است.

جدول ۲: فراوانی کدها

رتبه اهمیت	فراوانی از ۳۴ منبع	کد
۱	۳۱	فرهنگ‌سازی استفاده از کالاهای تولید داخلی
۲	۲۹	سرمایه‌گذاری در تولید
۳	۲۸	اصلاح ساختار نظام مالیاتی
۴	۲۷	سیستم بانکی شفاف
۵	۲۵	مقابله با قاچاق کالا
۶	۲۴	طراحی سبک زندگی مناسب
۷	۲۴	راهکارهای یارانه دولت برای تولید داخلی
۸	۲۱	کنترل تورم
۹	۲۰	احترام به خواسته‌های مشتریان
۱۰	۱۷	توجه کافی به کیفیت

جدول ۳: گزیده‌ای از اطلاعات استخراج شده از آثار منتخب در روش فراترکیب

رتبه	امتیاز کیفی دریافتی	اطلاعات اولیه	روش پژوهش	عنوان	پژوهشگر	کد
۳	۴۴٫۵	ثبات قوانین، شفافیت قوانین، حقوق مالکیت، توزیع عادلانه امکانات اقتصادی، سیاست‌گذاری‌های مناسب، نظارت‌های اقتصادی	کیفی	نظام اقتصاد اسلامی الگویی کامل برای اقتصاد مقاومتی	اسدی (۱۳۹۳)	RA
۶	۳۷	تولید (سرمایه‌گذاری)، توزیع (عدالت) و مصرف (فرهنگ‌سازی)	کمی	اقتصاد مقاومتی و پدافند غیرعامل	احمدیار و باقری (۱۳۹۵)	SA
۴	۴۳	فرهنگ سرمایه‌گذاری، فرهنگ مصرف کالای داخلی، فرهنگ	کیفی	بررسی جایگاه فرهنگ در اقتصاد مقاومتی	حسینی و همکاران	RA

		کار جهادی، فرهنگ مدیریت جهادی و فرهنگ نوآوری			(۱۳۹۳)	
۹	۳۱	اصلاح الگوی مصرف، همت مضاعف کار مضاعف، جهاد اقتصادی و تولید ملی، حمایت از کار و سرمایه ایرانی، نگاه مولد به درون	کیفی	بررسی و تبیین الگوی اقتصاد مقاومتی در اقتصاد ایران	فشاری (۱۳۹۳)	RA
۸	۳۴	مخارج دولت، درآمدهای نفتی، تولید ناخالص داخلی، رشد اقتصادی	کمی	بررسی مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی در نظام درآمدی دولت و تأثیر آن بر رشد اقتصادی ایران	رائی و محسنی زنوزی (۱۳۹۵)	SA
۷	۳۵	برنامه‌ریزی، سازماندهی، محیط تکنولوژیکی، آمیخته توزیع	کمی	بررسی عوامل مؤثر بر توسعه صادرات فرش در دوران اقتصاد مقاومتی با نگاهی بر بازاریابی اسلامی	حسن‌زاده (۱۳۹۵)	SA
۱	۴۷،۵	بودجه‌بندی مناسب، نظام مالیاتی کارآمد، هدفمندی یارانه‌ها، کارآمدی سیاست‌های پولی و مالی، مدیریت واردات و صادرات، تثبیت نرخ ارز، اصلاح ساختار دولتی، اشتغال‌زایی، مدیریت مصرف، مصرف کالاهای داخلی	کیفی	اقتصاد مقاومتی در جمهوری اسلامی ایران: چالش‌ها و راهبردها	فرزندی اردکانی و همکاران (۱۳۹۴)	RA
۲	۴۶	شفافیت و سلامت نظام بانکی، استقرار نظام اعتبارسنجی مشتریان، پایین بودن سطح مطالبات معوق بانکی، وجود فضای سالم رقابتی	کمی	اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر تحقق سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی در نظام بانکی با استفاده از روش تاپسیس فازی	خوانساری و قلیچ (۱۳۹۴)	SA

۱۰	۲۹	مفاسد اقتصادی، مفاسد اداری - سیاسی، مفاسد علمی - هنری، جنگ نرم، فرهنگ مقاومت	کیفی	موانع تحقق اقتصاد مقاومتی	پژوهنده (۱۳۹۴)	RA
۵	۴۱	توانمندسازی بخش خصوصی، حمایت از تولید داخلی، تحول اقتصادی، مدیریت مصرف، رشد و پایداری اقتصادی	کیفی	مقاومت اقتصادی در پرتو اقتصاد مقاومتی	خلیلی (۱۳۹۱)	RA

گام پنجم: تجزیه و تحلیل و تلفیق یافته‌های کیفی

هدف روش فراترکیب ایجاد تفسیر یکپارچه و جدید از یافته‌هاست. این روش جهت شفاف‌سازی مفاهیم، الگوها و نتایج در پالایش‌های موجود دانش و ظهور مدل‌های عملیاتی و نظریه‌های پذیرفته‌شده است (Finfgeld-Connett, 2006). در پژوهش حاضر، تمام سازوکارهای استخراج‌شده را که در گام قبلی به منزله کد در نظر گرفته شد و در فرم ماتریس مقیاس‌ها به تصویر کشیده شد، آن‌گاه با در نظر گرفتن مفهوم هر یک از این کدها، در یک مفهوم مشابه دسته‌بندی شدند. با انجام این کار تفسیری فراتر از هر یک از مطالعات گنجانده شده در فراترکیب از پدیده مورد نظر ارائه شده و در عین حال دربرگیرنده همه آنها نیز خواهد بود؛ به گونه‌ای که اثر هر یک از مطالعات اولیه را می‌توان در این کل جست‌وجو کرد. این مرحله که شاید حساس‌ترین مرحله فراترکیب باشد، باید با دقت خاصی انجام می‌شد. یافته‌های این گام مبنایی برای مدل نهایی پژوهش به شمار می‌روند و باید در ترکیب آنها دقت داشت. بر مبنای ۳۳ مفهوم شناسایی شده در گام قبلی، با ترکیب تمامی مقوله‌ها و شناسایی مفاهیم اصلی و ثانویه، تعداد ۱۵۸ کد نهایی استخراج شد که در صورت تأیید خبرگان می‌تواند مبنای تهیه ابزاری برای پژوهش‌های آتی قرار گیرد.

جدول ۴: طبقه‌بندی یافته‌ها و مطالعات مورد استفاده درباره ابعاد تحقق اقتصاد مقاومتی

مقوله	مفاهیم	کد
تولید	سرمایه‌گذاری در تولید	امنیت، تحرک اقتصادی، اشتغال‌زایی، طرح‌های پیمانکاری، بازاریابی
	توجه به کار و تلاش	تلاش و کوشش، سلامت فکری و جسمی، کاهش آسیب‌های اجتماعی، اعتماد به نفس، برکت در زندگی
	توجه کافی به کیفیت	برنامه‌ریزی کیفیت، تضمین کیفیت، کنترل کیفیت، تداوم و بهبود کیفیت
	جذب سرمایه‌های خارجی	امنیت سرمایه‌گذاری، تدوین قوانین مورد نیاز، تسهیل فرایند اداری، انتقال آزادانه اصل و فرع سرمایه
	بهبود بهره‌وری نیروی انسانی	رفتار مطلوب و کردار درست مدیران، برقراری امکان پیشرفت‌های شغلی، آموزش‌های ضمن خدمت، تدوین دستورالعمل‌های مناسب، اعطای اختیارات کافی به کارکنان، مشارکت در تصمیم‌گیری‌ها، وجدان کاری، انضباط اجتماعی
	کنترل نقدینگی و هماهنگی آن با تولید	حداقل سرمایه مورد نیاز، فرایند بررسی نظارتی، انضباط بازار، کیفیت نقدینگی، تولید ناخالص داخلی، سرعت گردش پول
	کنترل تورم	استفاده از درآمد نفتی در بودجه، کسری بودجه دولت و استقراض از نظام بانکی، رشد هزینه‌های دولت، رشد حجم نقدینگی، مصرفی شدن بیشتر، اتخاذ سیاست کاهش دستوری نرخ سود سپرده‌های بانکی، پرداخت یارانه نقدی، تبلیغ منفی در مورد موجودی کالا، تشویق واردات و کاهش ریسک قاچاق و در نتیجه کاهش سرمایه‌گذاری به علت نبود توجیه اقتصادی

سیاست‌های ارزی، تقاضا و عرضه کل اقتصاد، کالاهای وارداتی و صادراتی، ارزش پول ملی، تقاضای پول، تأثیر بر تولید و سرمایه‌گذاری	کنترل نوسانات نرخ ارز		
رابطه مبتنی بر اعتماد، رابطه تعاملی برون‌سازمانی، رابطه فراگیر عاطفی	ساختار نظام مالیاتی		
شناسایی ظرفیت‌های پنهان و آشکار، فعال‌سازی ظرفیت‌های بلوکه‌شده، توجه به ظرفیت‌های انسانی، کاهش درگیری‌های ذهنی نیروی کار، توجه به عوامل محیطی، افزایش استفاده از ظرفیت پایدار و گذرا	فعال‌سازی ظرفیت‌های بالقوه		
تحویل به‌موقع، کیفیت محصولات/خدمات، قیمت منصفانه، حُسن رفتار، وفای به عهد، صداقت، بهبود مستمر، اطلاع‌رسانی مناسب، پرهیز از قضاوت	احترام به خواسته‌های مشتریان		
اعمال تعرفه‌های مؤثر، مدیریت واردات، مشوق‌های صادراتی، حمایت از تولیدات داخلی، قاچاق کالا، سرمایه در گردش، فرهنگ‌سازی	ثبات تولید		
سلامت صورت‌های مالی، تأکید بر استانداردهای بین‌المللی، سیاست‌های پولی، انضباط مالی و پولی، ساماندهی امور بانکی، تقویت نظارت بر سیستم بانکی، اصلاح نظام بانکی، مدیریت دارایی‌ها	سیستم بانکی شفاف		
آشنایی با مسائل و احکام ربا، عدم توجه به ضرر و زیان فرد بدهکار، سلب اعتماد جامعه، اتلاف سرمایه، حس فزون‌طلبی	پرهیز از ربا		
کاهش تورم، افزایش سطح اشتغال و کاهش میزان بیکاری، کنترل نقدینگی، افزایش رفاه و درآمد افراد جامعه، رونق تولید	اصلاح نظام پولی و کارآمدسازی آن		توزیع
تکثیر و ثروت‌اندوزی ناسالم، عدالت اقتصادی،	گردش ثروت		

مالکیت عمومی، بیت‌المال، انفاق، ساماندهی و اصلاح گردش اقتصادی	
اصلاح ساختارهای حکومتی، فرهنگ‌سازی عمومی، اصلاحات اقتصادی، پرهیز از اسراف و تبذیر، قناعت، تدبیر در معیشت، رعایت اعتدال، کنترل و نظارت دقیق بر بازار، پرهیز از دادن امتیازات ویژه (رانت)	برقراری عدالت
قدرت خرید مردم، حبس و انتظار گران‌شدن، عرضه مناسب و کافی، تقویت نهادهای اقتصادی و بازار، تقویت زیرساخت‌ها و نظام توزیع در کشور، بهبود مدیریت‌های اقتصادی در سطوح خرد و کلان	پرهیز از احتکار و تنظیم بازار
برقراری ارتباط منظم با فعالان اقتصادی، پایش مداوم شرایط محیطی کسب‌وکار، تهیه فهرست مشکلات محیط کسب‌وکار، پیگیری و نظارت بر رفع مشکلات حوزه کسب‌وکار، مبارزه با قاچاق کالا و ارز	پایش مداوم اقتصاد
آمارهای باکیفیت و دقیق، ثبات بازار، اعتمادبخشی به مردم و سرمایه‌گذاران، انتشار تقویم زمانی نرخ تورم، حساب‌های ملی و شاخص تولید	تهیه آمارهای اقتصادی دقیق
ستاد اقتصاد مقاومتی، تکمیل طرح‌های نیمه‌تمام، فعال‌کردن واحدهای تعطیل و نیمه‌تمام، مدیریت فرانهادی، اتاق‌های فکر و گروه‌های اندیشه‌ورز	فرماندهی متمرکز در حوزه اقتصاد
تدوین برنامه جامع و مدون در مبارزه با قاچاق کالا، صادرات و یا واردات کالاهای ممنوع و انحصاری، الگوی مصرف، توزیع نابرابر ثروت، نارسایی و ضعف تولید داخلی	مقابله با قاچاق کالا
زیاده از حد خرج کردن، بیهوده خرج کردن،	دوری از اسراف

زیاده‌روی، اتلاف وقت، رعایت قوانین در بخشش بیت‌المال		
بسیج عمومی مصرف داخل، آگاهی بخشی نسبت به مصرف، تعمیق، عدم تبلیغ کالای خارجی، بازتعریف سبک زندگی ایرانی	فرهنگ‌سازی استفاده از کالاهای تولید داخل	مصرف
تبلیغ ملی‌گرایی مصرفی، تدوین قوانین مورد نیاز، نظام‌مهندسازی تبلیغ محصولات/ خدمات، اقتصادی‌نمودن تبلیغ تولیدات	حمایت رسانه ملی از تولید داخلی	
آشنایی با تکنیک‌های مراقبت در زندگی، پس‌انداز، مدیریت سبک هزینه‌ها، ثبت ریز هزینه‌ها و تحلیل آنها	طراحی سبک زندگی مناسب	
آموزش همگانی الگوی مصرف مطلوب، صرفه . جویی در مصرف انرژی، ترویج فرهنگ صرفه- جویی و قناعت، مذموم تلقی شدن اسراف، تپذیر و تجمل‌گرایی، توسعه و ترویج فرهنگ بهره‌وری	ترویج الگوهای مصرف بهینه	
مدیرستی، تقلید کورکورانه، جهل و ناآگاهی، ضعف ارزش‌های معنوی، نداشتن برنامه مناسب برای اوقات فراغت جوانان، رعایت عفاف و حیا، پرهیز از خودنمایی و فخرفروشی	پرهیز از مدگرایی و برندگرایی	
پرداخت یارانه بخش تولید، حمایت از تولید ملی، حمایت از کار و سرمایه ایرانی، ارزش نهادن به کار و تلاش	راهکارهای یارانه دولت برای تولید داخلی	

گام ششم: کنترل کیفیت

مرحله بعدی در پژوهش حاضر، تعیین پایایی و روایی مدل مفهومی به‌دست‌آمده از مراحل قبلی فراترکیب است. در بررسی روایی مدل مفهومی پژوهش از چندین معیار بهره گرفته شده است. در گام اول میزان انحراف معیار و میانگین

مؤلفه‌ها بررسی شد تا میزان واریانس و پراکندگی موجود بین مؤلفه‌ها مشخص شده و مواردی که انحراف معیار و واریانس بیشتری دارند ارزیابی مجدد و اصلاح شده تا برای دور بعدی از چنین واریانسی برخوردار نباشند. عامل دیگری که می‌تواند بر روایی تأثیرگذار باشد، درصد توافق خبرگان روی مؤلفه‌های پیشنهادی است. در این مرحله از پژوهش به منظور تعیین میزان اتفاق نظر با استفاده از روش دلفی میان متخصصان، از ضریب کندال استفاده شده است. ضریب کندال به دست آمده ۰/۷۹۴ بوده که بیشتر از حد معمول (۰/۷) است و با توجه به تعداد سی نفر متخصص قابل قبول می‌باشد.

هنگامی که دو رتبه‌دهنده، پاسخگویان را رتبه‌بندی می‌کند و قصد سنجش میزان توافق میان این دو رتبه‌دهنده وجود داشته باشد، می‌توان از شاخص کاپا استفاده نمود. هدف این پژوهش نیز مقایسه نظر پژوهشگران با خبرگان می‌باشد. شاخص کاپا تنها برای متغیرهایی استفاده می‌شود که سطح سنجش و تعداد طبقات آنها با یکدیگر برابر باشند. ضریب کاپا و تحلیل آماری مبتنی بر آن اندازه‌ای عددی بین منفی یک تا مثبت یک است که هرچه به مثبت یک نزدیک‌تر باشد بیانگر وجود توافق متناسب و مستقیم می‌باشد. اندازه‌های نزدیک به منفی یک نشان‌دهنده وجود توافق وارون و عکس و اندازه‌های نزدیک به صفر عدم توافق را نشان می‌دهد (محقق و همکاران، ۱۳۹۲، ص ۱۷۸).

جدول ۵: آزمون توافق کدگذاری میان پژوهشگر و یکی از خبرگان روی یکی از متون

مقدار	انحراف معیار برآوردی	معناداری برآورد (sig)
۰/۷۹۴	۰/۰۶۲	۰,۰۰۰
۶۳		

همچنین برای تعیین میزان توافق حاصله نسبت به مؤلفه‌های به‌دست‌آمده و منطبق‌تر کردن آن با یک دیدگاه علمی و اصولی اعتبارسنجی جداگانه‌ای انجام شد. در این مطالعه از روش دلفی برای روایی محتوایی مدل مفهومی ارائه‌شده از سوی خبرگان استفاده شده است. روایی صوری مدل توسط چندین خبره تأیید شد. انتخاب خبرگان به صورت نمونه‌گیری غیراحتمالی و ترکیبی از روش‌های هدفمند یا قضاوتی صورت گرفته است. این افراد شامل اعضای هیئت علمی دانشگاه، حسابرسان ارشد دیوان محاسبات، کارشناسان ارشد سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی، کارشناسان ارشد اداره امور اقتصادی و دارایی به تعداد سی نفر بود که از طریق رایانامه با این افراد تماس حاصل شد. در دور اول خبرگان، تعداد کدهای نهایی از ۱۸۱ کد به ۱۵۸ کد کاهش یافت. این در حالی است که مقوله‌ها و مفاهیم تغییراتی نداشتند. در مرحله دوم خبرگان با نگاهی مثبت اقدام به تأیید مفاهیم و کدها نموده که در نتیجه مدل مفهومی پژوهش به حالت نهایی تغییر وضعیت پیدا می‌کند. هیچ مؤلفه‌ای زیر درصد مورد قبول پژوهش (هشتاد درصد) نرسید و لذا تمامی مؤلفه‌ها تأیید شدند. ضریب کندال مربوط به همه مؤلفه‌ها افزایش نسبی داشته که نشان از وجود یک توافق گسترده بین خبرگان است.

جدول ۶: نتایج دور دوم دلفی

درصد توافق	ضریب کندال	میانگین	انحراف معیار	مؤلفه‌های مدل	
۸۸/۴	۰/۶۷۳	۴/۳۲	۰/۵۵۲	سرمایه‌گذاری در تولید	تولید
۸۸/۴	۰/۶۷۹	۴/۳۲	۰/۵۱۵	توجه به کار و تلاش	
۸۸/۵	۰/۶۲۴	۴/۳۲	۰/۵۳۴	توجه کافی به کیفیت	
۸۲/۳	۰/۶۱۹	۴/۱۵	۰/۵۷۴	جذب سرمایه‌های خارجی	
۹۲/۵	۰/۶۸۱	۴/۵۱	۰/۴۵۱	بهبود بهره‌وری نیروی انسانی	

۹۲/۵	۰/۶۸۳	۴/۵۱	۰/۴۶۲	کنترل نقدینگی و هماهنگی آن با تولید	
۱۰۰	۰/۷۶۴	۴/۹۱	۰/۴۳۸	کنترل تورم	
۹۶/۴	۰/۷۵۸	۴/۷۲	۰/۴۳۱	کنترل نوسانات نرخ ارز	
۹۶/۴	۰/۷۵۱	۴/۶۳	۰/۴۳۲	اصلاح ساختار نظام مالیاتی	
۱۰۰	۰/۷۳۲	۴/۴۷	۰/۴۰۱	فعال کردن ظرفیت‌های بالقوه	
۱۰۰	۰/۷۴۱	۴/۷۲	۰/۴۷۵	احترام به خواسته‌های مشتریان	
۱۰۰	۰/۶۷۹	۴/۴۷	۰/۴۵۱	ثبات تولید	
۹۶/۴	۰/۶۹۵	۴/۴۷	۰/۴۸۳	سیستم بانکی شفاف	
۹۲/۵	۰/۶۸۳	۴/۶۳	۰/۴۶۷	پرهیز از ربا	توزیع
۸۸/۵	۰/۶۰۱	۴/۲۱	۰/۵۱۲	اصلاح نظام پولی و کارآمدسازی آن	
۹۲/۵	۰/۶۸۱	۴/۵۱	۰/۴۶۳	گردش ثروت	
۱۰۰	۰/۷۰۱	۴/۱۶	۰/۴۹۲	برقراری عدالت	
۸۴/۵	۰/۵۸۷	۴/۰۵	۰/۶۰۳	پرهیز از احتکار و تنظیم بازار	
۹۶/۴	۰/۸۰۱	۴/۷۲	۰/۴۰۲	پایش مداوم اقتصاد	
۹۶/۴	۰/۸۰۶	۴/۷۲	۰/۳۵۴	تهیه آمارهای اقتصادی دقیق	
۹۶/۴	۰/۷۹۰	۴/۴۷	۰/۴۱۱	فرماندهی متمرکز در حوزه اقتصاد	
۸۸/۵	۰/۶۳۱	۴/۴۷	۰/۶۳۲	مقابله با قاچاق کالا	مصرف
۹۲/۵	۰/۶۵۱	۴/۵۳	۰/۶۴۴	دوری از اسراف	
۸۸/۵	۰/۶۲۵	۴/۲۵	۰/۵۳۴	فرهنگ‌سازی استفاده از کالاهای تولید داخل	
۹۲/۵	۰/۶۱۷	۴/۱۵	۰/۵۳۷	حمایت رسانه ملی از تولید داخلی	

گام هفتم: ارائه یافته‌ها

در بیشتر مطالعات مربوط به فراترکیب گام هفتم با بخش نتیجه‌گیری ادغام شده است. در این بخش یافته‌های پژوهش بر اساس نظر خبرگان تعدیل شده است که در قالب مدل مفهومی تأیید شده و نمایش داده می‌شود؛ بنابراین مدل اقتصاد مقاومتی تلاشی در جهت ارائه مدل جامع است که حاصل دیدی کل‌نگرانه در پژوهش‌های مختلف و دربردارنده ۱۵۸ کد، ۲۹ مفهوم و ۳ مقوله اصلی است.

این پژوهش به واسطه بهره‌گیری از روش فراترکیب کیفی مدل جامع را ارائه داد که در موضوع اقتصاد مقاومتی بر پایه مفاهیم در داخل و خارج ایران منحصر به فرد است. همچنین از ابداعات این پژوهش به‌کارگیری روش‌شناسی جدید به همراه دلفی می‌باشد. مدل پیشنهادی اقتصاد مقاومتی به واسطه جامعیت و کلان‌نگری می‌تواند در سازمان‌های اقتصادی کاربرد داشته و مبنایی مناسب برای پژوهش‌های آتی منظور شود. همچنین می‌توان از رویکرد کمی معادلات ساختاریافته خطی برای ارزیابی اعتبار مدل و توسعه تعمیم‌پذیری یافته‌های مدل بهره جست.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

اقتصاد مقاومتی برای هر کشوری لازم و برای ایران از ضروریات است. از آنجا که دشمنان ایران اسلامی در صدد القای عدم‌کارایی اسلام و نظام مردم‌سالاری دینی از طریق اعمال تحریم‌های اقتصادی هستند، اقتصاد مقاومتی می‌تواند به عنوان یک سلاح کارآمد این حربه دشمن را خنثی نماید (محنت‌فر، ۱۳۹۱، ص ۸۷). اقتصاد مقاومتی در زمره موضوعات اقتصاد کلاسیک محسوب نشده، بلکه جریانی مهندسی‌شده از تولید، درآمد ملی و مصرف ملی است که می‌تواند ضمن ایجاد تعادل در بازارهای اقتصاد کلان با استفاده از ظرفیت‌های تشویقی و انگیزه‌های ملی و مذهبی ضریب نفوذ خود را تا پایین‌ترین سطح لایه‌های اقتصاد (بنگاه‌های اقتصادی و خانوارها) گسترش دهد (اسلام‌پناه، ۱۳۹۵).

یافته‌های این پژوهش نشان داد برای تبیین مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی می‌بایست به ابعاد تولید، توزیع و مصرف توجه داشت. با توجه به تجربیات و مطالعات پیشین، الگوی نهایی این پژوهش می‌تواند نقشه راه مناسبی برای تبیین

مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی محسوب شود. از میان ۱۵۸ کد مورد مطالعه در این پژوهش، مشخص شد که بهبود بهره‌وری نیروی انسانی، کنترل نقدینگی و هماهنگی آن با تولید، کنترل تورم، کنترل نوسانات نرخ ارز، اصلاح ساختار نظام مالیاتی، فعال کردن ظرفیت‌های بالقوه، احترام به خواسته‌های مشتریان، ثبات تولید، برقراری عدالت، پایش مداوم اقتصاد، تهیه آمارهای اقتصادی دقیق، فرماندهی متمرکز در حوزه اقتصاد، دوری از اسراف، فرهنگ‌سازی استفاده از کالاهای تولید داخل و حمایت رسانه ملی از تولید داخلی دارای بیشترین ضریب اهمیت هستند. این بدان معنی است که در ارائه چارچوبی برای تبیین مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی، توجه به موارد فوق اهمیت ویژه‌ای دارند.

با توجه به الگوی نهایی این پژوهش، رعایت نکات اساسی زیر در ارائه چارچوبی جهت تبیین مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی ضروری به نظر می‌رسد:

- در امر تولید، لحاظ نمودن مقوله مصرف با نگاه اقتصادی، افزایش بهره‌وری، کاهش قیمت تمام‌شده و ارتقای کیفیت؛
- در امر توزیع، توجه به سالم‌سازی فضای اقتصادی کشور، جلوگیری از فضاهاى سودجویی، رانت و اختلاس؛
- در امر مصرف اصلاح الگوی مصرف؛ چون مصرف، تولید را جهت داده و این دو در کنار هم جهت سرمایه‌گذاری را مشخص می‌کنند.

برای پژوهش‌های آتی نیز موضوعاتی چون به‌کارگیری و ارزیابی الگوی ارائه‌شده در این پژوهش برای سایر بخش‌های اقتصادی و همچنین ارائه سازوکارهای ارزیابی فرایند امکان‌سنجی و استقرار الگوی اقتصاد مقاومتی پیشنهاد می‌شود.

منابع و مأخذ

۱. آتشبار، سعید و سیدیوسف اکبری‌نسب؛ «ملزومات و مؤلفه‌های تحقق اقتصاد مقاومتی در کشور»؛ تهران: پنجمین کنفرانس بین‌المللی مدیریت و حسابداری، ۱۳۹۵.
۲. ابراهیمی، رحمت و عباس آزادی؛ «شناسایی ابعاد و ضرورت اقتصاد مقاومتی و موانع موجود برای اجرایی شدن آن»؛ تهران: دومین کنفرانس بین‌المللی حسابداری، اقتصاد و مدیریت مالی، ۱۳۹۵.
۳. احمدیار، فاطمه و مصطفی باقری؛ «اقتصاد مقاومتی و پدافند غیرعامل»؛ کنفرانس ملی پدافند غیرعامل و توسعه پایدار، تهران: وزارت کشور، ۱۳۹۵.
۴. اسدی، علی؛ «نظام اقتصاد اسلامی الگویی کامل برای اقتصاد مقاومتی»؛ فصلنامه سیاست‌های راهبردی و کلان، س ۲، ش ۵، ۱۳۹۳.
۵. اسلام‌پناه، مهدی؛ «اقتصاد مقاومتی نه یک مدل اقتصادی کلاسیک بلکه یک جریان مهندسی شده است»؛ پایگاه تحلیلی خبری زیتون، ۱۳۹۵/۹/۲۴ (<http://zeytunnews.com/News/19928>).
۶. پژوهنده، محمدحسین؛ «موانع تحقق اقتصاد مقاومتی»؛ پژوهش‌های اجتماعی اسلامی، س ۲۱، ش ۳، ۱۳۹۴.
۷. پیغامی، عادل؛ «ده نکته درباره تحقق اقتصاد مقاومتی»؛ شبکه تحلیلی نخبگان، ۱۳۹۱/۵/۷ ([http://farsi.khamenei.ir/others-\(note?id=20551](http://farsi.khamenei.ir/others-(note?id=20551))).
۸. حسن‌زاده، مهرداد؛ «بررسی عوامل مؤثر بر توسعه صادرات فرش در دوران اقتصاد مقاومتی با نگاهی بر بازاریابی اسلامی»؛ فصلنامه پژوهش‌های جدید در مدیریت و حسابداری، ش ۷، ۱۳۹۵.

۹. حسین‌زاده بحرینی، محمدحسین؛ «اقتصاد مقاومتی راهکاری برای توسعه»؛ مشکوة، ش ۱۱۸، ۱۳۹۱.
۱۰. حسینی، سید عبدالرضا، عطاءالله رفیعی اتانی و محمدحسین حسینی؛ «بررسی جایگاه فرهنگ در اقتصاد مقاومتی»؛ دوفصلنامه پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی، س ۳، ش ۱۰، ۱۳۹۳.
۱۱. خلیلی، حسام‌الدین؛ «مقاومت اقتصادی در پرتو اقتصاد مقاومتی»؛ مجله کارآگاه، س ۵، ش ۲۰، ۱۳۹۱.
۱۲. خوانساری، رسول و وهاب قلیچ؛ «اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر تحقق سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی در نظام بانکی با استفاده از روش تاپسیس فازی»؛ دوفصلنامه تحقیقات مالی اسلامی، س ۵، ش ۱، ۱۳۹۴.
۱۳. دهقان‌پور، بابک، آزاده شفیعی و مهران محمدی؛ «اقتصاد مقاومتی؛ مطالعه مروری ابعاد و ویژگی‌ها»؛ ماهنامه کار و جامعه، ش ۱۸۶، ۱۳۹۴.
۱۴. دیان‌دیلمی، زهرا؛ «حسابداری مدیریت ابزاری کارآمد در خدمت اقتصاد مقاومتی»؛ فصلنامه حسابداری مدیریت، س ۸، ش ۲۵، ۱۳۹۴.
۱۵. راثی، نیره و سیدجمال‌الدین محسنی زنوزی؛ «بررسی مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی در نظام درآمدی دولت و تأثیر آن بر رشد اقتصادی ایران»؛ فصلنامه سیاست‌های راهبردی و کلان، س ۴، ویژه‌نامه اقتصاد مقاومتی، ۱۳۹۵.
۱۶. رحمانی، زین‌العابدین، نجمه گمرک‌جی و رسول عین‌الهی؛ «بررسی راهکارهای اقتصاد مقاومتی (رویکرد تولید داخل و حمایت از کار و سرمایه ایرانی)»؛ کنفرانس بین‌المللی مدیریت و اقتصاد پویا ایران - مالزی، ۱۳۹۵.
۱۷. رشوند، محمدنبی؛ «بررسی راهکارهای تقویت تولید کالاهای داخلی در

راستای اقتصاد مقاومتی»؛ پژوهش‌نامه کشاورزی و منابع طبیعی، ش ۱۹، ۱۳۹۵.

۱۸. سیف، الله‌مراد؛ «الگوی پیشنهادی اقتصاد مقاومتی جمهوری اسلامی ایران»؛ فصلنامه آفاق امنیت، س ۵، ش ۱۶، ۱۳۹۱.

۱۹. شهبازی سلطانی، محمد و سیاوش صلواتیان؛ «شناسایی ویژگی‌های معرف مدیر جهادی به روش فراترکیب»؛ فصلنامه مدیریت اسلامی، س ۲۵، ش ۱، ۱۳۹۶.

۲۰. فرزندی اردکانی، عباسعلی، میثم یوسفی و مجید عنان‌پور خیرآبادی؛ «اقتصاد مقاومتی در جمهوری اسلامی ایران: چالش‌ها و راهبردها»؛ فصلنامه پژوهش‌های معاصر انقلاب اسلامی، س ۱، ش ۱، ۱۳۹۴.

۲۱. فشاری، مجید و جواد پورغفار؛ «بررسی و تبیین الگوی اقتصاد مقاومتی در اقتصاد ایران»؛ مجله اقتصادی، س ۱۴، ش ۵ و ۶، ۱۳۹۳.

۲۲. کهن‌هوش‌نژاد، روح‌الله و بیژن عبدی؛ «نقش اقتصاد تعاونی در تحقق الزامات اقتصاد مقاومتی»؛ فصلنامه تعاون و کشاورزی، س ۵، ش ۱۷، ۱۳۹۵.

۲۳. محقر، علی و همکاران؛ «ارائه الگوی جامع هماهنگی اطلاعاتی شبکه تأمین خودروسازی با استفاده از روش فراترکیب»؛ مدیریت فناوری اطلاعات، س ۵، ش ۴، ۱۳۹۲.

۲۴. محنت‌فر، یوسف؛ «حمایت از تولید ملی و اقتصاد مقاومتی»؛ همایش ملی بررسی و تبیین اقتصاد مقاومتی، رشت: دانشگاه گیلان، ۱۳۹۱.

۲۵. میرمعزی، سیدحسین؛ «اقتصاد مقاومتی و ملزومات آن با تأکید بر دیدگاه مقام معظم رهبری»؛ فصلنامه اقتصاد اسلامی، س ۱۲، ش ۴۷، ۱۳۹۱.

۲۶. میلانی، جمیل؛ «اقتصاد مقاومتی و خودباوری ملی، فرصت‌ها و

- چالش‌های تحقق آن؛ مجله اقتصادی، ش ۷ و ۸، ۱۳۹۴.
۲۷. هزاوئی، سیدمرتضی و علی زیرکی حیدری؛ «اقتصاد مقاومتی؛ نماد مدیریت جهادی در اقتصاد سیاسی ایران»؛ مطالعات انقلاب اسلامی، س ۱۱، ش ۳۷، ۱۳۹۳.
28. Briguglio, Lino and Piccinino, Stephen; "Growth with Resilience in East Asia and the 2008-2009 Global Recession"; **Asian Development Review**, 29 (2), 2012.
29. Finfgeld-Connett, Deborah; "Meta-synthesis of presence in nursing"; **Journal of Advanced Nursing**, 55(6), 2006.
30. Innes, Stephen; **Creating the Commonwealth: The Economic Culture of Puritan New England**; New York: Norton, 1995.
31. Sandelowski, Margaret and Barroso, Julie; **Handbook for synthesizing qualitative research**; New York, NY: Springer, 2007.
32. Zimmer, L.; "Qualitative meta-synthesis: A question of dialoguing with texts"; **Journal of Advanced Nursing**, 53(3), 2006.